

TŘEBEL. KRAJINA S OBRAZEM BITVY.

Doc. PhDr. Václav MATOUŠEK CSc.
Fakulta humanitních studií UK

Abstract

This study is a classical example of multidimensional research combining methods and approaches from several disciplines (anthropology, archeology, biology, geology, history etc.). The main idea is to reconstruct the landscape of one historical fight (at the village of Třebel).

Historické souvislosti

V červnu r. 1647 zahájila švédská armáda pod vedením vrchního velitele maršála Karla Gustava Wrangela jednu z posledních velkých vojenských intervencí do Čech. 26. června obklíčili Švédové Cheb, který se 17. července po jejich útoku vzdal. Císařská armáda, která se zpožděním dorazila město hájit, dobyla sice 26. července město a zámek Sokolov, ale Cheb od Švédů osvobodit nedokázala. Po necelých dvou týdnech proto císař Ferdinand III., který byl u své armády osobně přítomen, bojiště opustil a vrátil se svým dvorem do Plzně. Maršál Holzapfel odvedl císařské vojsko do Stříbra a Wrangel mohl se svou armádou postupovat dále do nitra Čech. Po obsazení hradu Kynžvartu přitáhli Švédové po hlavní silnici k Plané, za níž po dalších 8 km narazili na obtížnou přírodní překážku: 1-2 km široké a 70-80 m hluboké údolí Michelsbergského (dnes Kosího) potoka, které přetínalo silnici severojižním směrem. Předpolí, které mělo nad východním břehem potoka zajišťovat přechod švédské armády přes údolí, začali Švédové budovat obsazením hradu Třebele, který se nacházel jižně od silnice nad východní hranou údolí. Císařští však vzápětí, 18. srpna zahájili na hrad dělostřeleckou palbu a 19. srpna se posledních 8 mužů z původně dvacetičlenné švédské posádky vzdalo.

Po tomto počátečním neúspěchu se Švédové stáhli zpět a vybudovali hlavní tábor, jehož čelo se ve vzdálenosti 2km od západního okraje údolí opíralo o 585 m vysoký vrch Hrotek a tyl zajišťovaly vesnice Týnec a Vysoké Sedliště. Císařská armáda rozložila svůj základní tábor napříč silnicí mezi vesnicí Olbramov na severu a Vlčí horou (703 m.n.m.) na jihu s městečkem Černošínem v tylu. Před svými hlavními tábory vybudovaly obě armády postupně soustavy předsunutých polních opevnění.

K největšímu boji došlo 22. srpna, kdy se ještě před východem slunce přesunulo téměř nepozorovaně asi 9000 císařských na švédskou stranu údolí a hodinu po poledni zahájilo útok. Po dvouhodinovém boji se však obě armády stáhly do svých výchozích pozic, aniž by některá z nich dosáhla jednoznačného vítězství.

5. září opustila třebelské bojiště císařská armáda a po ní i armáda švédská. Přes Teplou, Žatec a Kadaň poté Švédové doprovázeni císařskou armádou odtáhli zpět na německé území.

Průběh švédského tažení do Čech v r. 1647 je popsán na konci V. a na počátku VI. svazku díla *Theatrum Europaeum* (Lochotius 1647; Schleder 1652). VI. svazek obsahuje kromě textu ještě dvě mědirytiny znázorňující třebelské bojiště, které zachycují bojiště v úvodní fázi střetnutí dne 19.8, a poté bitvu dne 22.8.1647.

Historie výzkumu.

Projekt systematického interdisciplinárního studiu třebelského bojiště navázal metodicky na výzkum bojiště ze sedmileté války v Nebesích u Aše, kde byly kombinovány metody historické, archeologické, kartografické a etnologické. Terénní výzkum u Nebes proběhl v 1. polovině 80. let 20. století. (*Matoušek – Hájek – Kubů – Meduna 1990; Hájek – Kubů – Matoušek 1992; Matoušek 1996*), Terénní výzkum bojiště u Třebele byl zahájen v r. 1988 pod vedením V. Matouška (tehdy Okresní muzeum v Berouně), P. Meduny a J. Žegklitze (oba Archeologických ústav ČSAV v Praze). Výzkum byl zprvu zaměřen výlučně na vojensko – historickou problematiku. Základem studia byl systematický odkryv polního opevnění – reduty u obce Svahy. Od r. 1990 pokračoval ve studiu třebelského bojiště již pouze V. Matoušek a projekt byl rozšířen na obecnější témat kritiky ikonografických pramenů (vedut z Theatra Europea). Neomezoval se již pouze na problematiku vojensko – historickou, ale zahrnoval rovněž kritiku zobrazení morfologie krajiny bitvy, vodní sítě, vegetačního pokryvu, sídelní a komunikační sítě.

Druhá etapa studia se uskutečnila v letech 1999-2004. Výzkum pod vedením V. Matouška probíhal převážně formou archeologických terénních praxí studentů FHS UK. Projekt pokračoval v linii zahájené v r. 1990 a vyhranil se do dvou relativně samostatných témat: a/ ověření věrohodnosti vedut publikovaných v VI. dílu Theatra Europaea a b/ pokus o zpětnou rekonstrukci vývoje krajiny bojiště od poloviny 17. století do současnosti, potřebnou především pro ověření věrohodnosti zobrazení vegetačního pokryvu.

Geografické vymezení, metoda výzkumu

Zájmový prostor byl vymezen bojištěm z r. 1647 tak, jak jsme ho rekonstruovali na základě písemných a ikonografických pramenů. Jedná se zhruba o 50km² mezi obcemi Planá u M. L. a Černošín na okrese Tachov. Bojiště zahrnuje prostor 15 současných katastrů.

Základ studia prostoru třebelského bojiště tvořila kombinace metod archeologických a kartografických. V případě studia archeologického se jednalo především o metody nedestruktivní, resp. o aplikaci metodiky vyhledávání, dokumentace a interpretace zaniklých středověkých osad a jejich pluzin (srv. *Černý 1973; 1979; 1993*), které jsme v menší míře doplňovali destruktivním výzkumem (plošně omezenými sondážemi) a experimentální archeologií. V případě metod kartografických se jednalo o studium kartografických pramenů (srv. *Semotanová 1994; 1998; 2001*). Výsledky studia archeologického a kartografického jsme doplňovali poznatky o obecně historickém vývoji kraje, dále dílčími studii z oboru dějin vojenství, historické demografie, etnologie, okrajově též dějiny průmyslu a těžby nerostných surovin. Při studiu problematika proměny obyvatelstva po 2. světové válce jsme použili metodu antropologického výzkumu. V rámci projektu byly provedeny formou diplomních prací rovněž studie z oboru historické ekologie a geobotaniky (podrobně k metodě výzkumu *Matoušek 2004c; 20005b*).

Kritika věrohodnosti vedut

Veduty zobrazují krajinu bojiště velmi věrohodně. Největší pozornost věnoval autor/autoři vojenským prvkům - fortifikačním soustavám, bitevním formacím, vnitřnímu uspořádání hlavních táborů apod. Některé prvky mají ráz schématických ikon (např. vojenské oddíly, jízdní hlídky, vnitřní struktura táborů) jiné působí dojmem důkladných inženýrských plánů (např. půdorys švédského tábora na rytině z 19. srpna). Dalším prvkům krajiny bojiště přikládal autor podstatně menší pozornost. Zobrazoval jen nejdůležitější prvky (sídla, hlavní toky, hlavní cesty, významné objekty typu hrad či mlýn), jejich využití na mědirytinách však bylo zjevně podřízeno hlavnímu cíli, tj. co nejlépe informovat o vojenských událostech a objektech. Je pravděpodobné, že autor předlohy se soustředil pouze na krajinu bitvy. Zobrazení vzdálenějšího okolí bojiště i některých dalších prvků (např. horizontu na vedutě

stavu 22. srpna) je patrně výsledkem práce rytce, který připravoval finální podobu vedut. Umělec v rytecké dílně zjevně dbal více o estetickou kvalitu vedut než o věrnost zobrazení krajiny. Na základě podrobné analýzy soudíme, že autorem podkladů pro rytiny byl patrně člen švédského štábu (inženýr?) – pro tuto domněnku svědčí jednak propracovanější zobrazení „švédské“ části bojiště a také veduta stavu bojiště 22.8. – jedná se o pohled z vrchu Hrotku, který byl sídlem švédského štábu.

Terénní výzkum

Relikty polních fortifikací

Kombinací ikonografických pramenů a povrchového terénního průzkumu se v prostoru bojiště podařilo identifikovat celkem 7 reliktních polních opevnění, z nichž 6 bylo zkoumáno více či méně omezenými sondážemi. Nejdůkladnější výzkum proběhl v letech 1988-89 na předsunuté císařské reduta v lese u obce Svahy proti hradu Třebelí. Jedná se o čtvercové opevnění o straně 17m. Výška valů dosahuje dnes místy až 160cm. Dataci objektu do doby třicetileté války podporují především nálezy militárií: železná dělová koule o průměru 72mm z tříliberního plukovní děla; 3 olovené koule do muškety nebo pistole o průměru 17mm a torzo doutnákového zámku muškety. Do 17. století lze rámcově zařadit i více než 600 zlomků nejméně z 53 keramických nádob a 7 zlomků keramických troubelí dýmek. Archeologický výzkum doplnila v letech 2002 a 2004 experimentální stavba reduty, jejímž smyslem bylo především testování technické, materiální a časové náročnosti stavby (*Matoušek 2004b; 2006*).

Další relikty zaniklých lidských aktivit

Nejpočetnějším druhem reliktních zaniklých antropogenních aktivit v prostoru bojiště jsou pozůstatky po zalesněných, zpravidla okrajových partiích plužin jednotlivých vesnických a městských sídel (terasovité meze, hromady kamenů vynesných z pole, hraniční kameny polních pozemků). Dalším relativně početným druhem reliktních jsou stopy po těžbě nerostných surovin: Jedná se o 4 desítky obtížně časově zařaditelných lokalit. Ve většině případů zůstává nejasný i druh těžené suroviny (Kombinací archivních pramenů a terénního výzkumu byla identifikována byla těžba kamene, písku, cihlářské hlíny a kovových rud – železa, stříbra a vitriolové břidlice). Dále byla identifikována soustava zaniklých sídel: jedná osada zaniklá po 2. světové válce, šest zaniklých mlýnů, dvě samoty, jeden hospodářský dvůr a jedna lesovna (vše rovněž zaniklo až po 2. světové válce). Zaznamenávali jsme rovněž zaniklé nebo pustnoucí sakrální objekty (kostely, kaple, hřbitovy, kříže) a zaniklé vojenské objekty (např. opevňovací soustava z 50. let 20. století na Vlčí hoře).

Další druh zaniklých objektů tvoří milířiště. Jedná se celkem o šest objektů, z nichž jeden se podrobili archeologickému výzkumu a zjištěné výsledky jsme konfrontovali s výsledky experimentálního pálení dřevěného uhlí tradiční technologií (*Dragoun – Matoušek 2004*). V omezené míře jsme pozorovali i zaniklé úseky lesních, původně často polních cest.

Geobotanické studium

Specifickým doplňkem terénního výzkumu bylo testování možností metod geobotanického výzkumu pro identifikaci zaniklých lidských aktivit. Výzkum proběhl na katastru zaniklé obce Horní Vísky opuštěné v 50. letech 20. století (*Holý 2006*). Vegetace zkoumaného území byla zpracována metodou mapování biotopů pro přípravu soustavy Natura 2000. Na 29 plochách, se zařazením do 11 druhů biotopů bylo možné rozeznat jednak přímé relikty zaniklých lidských aktivit (lilie denní a náprstník červený). V obou případech se jedná o vyšlechtěné formy, které se v naší přírodě volně nevyskytují. Lze je proto považovat za

botanické indikátory zaniklých zahrad. S velkou pravděpodobností lze za relikty zaniklých aktivit považovat i rostliny, které jsou sice již na naše přírodní poměry adaptované, ovšem kontext s archeologickými prameny podpořenými historickými zprávami naznačuje, že jejich výskyt není ve sledovaném prostoru náhodný. Do této skupiny řadíme výskyt brčálu menšího (barvíčku), lilie cibulkonosné, zlatobýlu obrovského a merlíku všedobru. Specifickou skupinu botanické informace představuje nález vlčího bobu. Tuto rostlinu vysazují do lesních porostů lesníci jako obohacení krmiva pro zvěř.

Nejvýraznějším dokladem nedávné přítomnosti člověka jsou některé dřeviny – jírovec maďal, trnovník akát a ovocné stromy. Do této skupiny můžeme zařadit i lísky, které vytváří stále zřetelná stromořadí u bývalých úvozových cest. Stromy související s lidskou aktivitou lze nalézt i v lese (třešně). Akát - původně zavlečená dřevina, které se daří zvláště v teplejších lokalitách. Ve svém nejbližším okolí však akát silně omezuje výskyt dalších druhů vegetace, což negativně poznamenává vypovídací možnosti botanického studia.

Závěry

Pokus o zpětnou rekonstrukci vývoje krajiny bitvy od současnosti do poloviny 17. století naznačil, že zobrazení vegetačního pokryvu, resp. rozsah zalesnění znázorněný na vedutách z r. 1652 odpovídá s velkou pravděpodobností realitě r. 1647.

Monografie o výzkumu třebelského bojiště je v současné době v tisku, v nakladatelství Academia. Předpokládaný termín publikace – konec r. 2006.

Prameny.

Lochotius, J. P. 1647: Theatri Europaei fünfter Theil. Frankfurt am Main.

Schleder, J. G. 1652: Theatri Europaei sechster und letzter Theil. Frankfurt am Main.

Literatura:

Černý, E. 1973: Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a plužin na Dražanské vrchovině, Zprávy čs. společnosti archeologické při Čs. akademii věd XV.

- *1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny. Praha.*
- *1993: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko – geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny. Brno.*

Dragoun, B. – Matoušek, V. 2004: Archeologický odkryv uhlíště v Olbramově a experimentální pálení dřevěného uhlí v Uhřínově. Příspěvek k problematice pálení dřevěného uhlí v novověku, Archeologie ve středních Čechách 8, 727-772.

Hájek, J. – Kubů, F. - Matoušek, V. 1992: Srážka u Nebes. Sborník příspěvků z komplexního výzkumu vojenské epizody ze sedmileté války. Cheb: Chebské muzeum.

Holý, P. 2006: Kulturní enkláva obce Horní Víška půl století po zániku – historická interpretace na základě vegetačních příznaků. Praha: Fakulta humanitních studií UK. Neubl. diplomní práce.

Matoušek, V. 1996: Dva obyčejné květnové dny, Dějiny a současnost 18, 26-29.

- *2003: Bitva u Třebele ve světle terénního výzkumu, Hláska XIV, 57-59.*

- 2004a: Třebel. Krajina po bitvě. Praha: Fakulta humanitních studií UK. Nepubl. habilitační práce.
 - 2004b: Výstavba modelu polního opevnění z roku 1647 u Olbramova na Tachovsku, Živá archeologie - (Re) konstrukce a experiment v archeologii 5, 260-277.
 - 2004c: Bojiště u Třebele. In: Kuna, M. a kol.: Nedestruktivní archeologie, Praha: Academia, 290-294.
 - 2004d: Naučná stezka krajinou bitvy u Třebele 1647 – Lehrpfad durch die Landschaft der Třebel/Triebel 1647. Městský úřad v Černošíně – Pomozme si sami – Česko-německý fond budoucnosti.
 - 2005a: Bitva u Třebele v roce 1647 – obraz a realita. Příspěvek ke studiu vedut v díle Theatrum Europaeum, Historická geografie 33, 249-280.
 - 2005b: Několik poznámek k archeologickým metodám studia vývoje novověké krajiny (zkušenosti z bojiště třicetileté války u Třebele na Tachovsku), Historická geografie 33, 410-420.
 - 2006: Building a Model of a Field Fortification of the „Thirty Years War“ near Olbramov, Czech Republic. In: Pollard, T. – Banks, I. eds., Past Tense. Studies in the Archaeology of Conflict, Leiden – Boston: Brill, 115-132.
- Matoušek, V. – Hájek, J. - Kubů, F. – Meduna, P. 1990: A complex Investigation of a field fortification of the seven year's war (1756-1763) at the site of Nebesa by Aš (Ash), Studies in postmediaeval archaeology 1. Prague, 29-66.*
- Matoušek, V. – Kovandová, M. 2005: Terénní dokumentace Švédské šance nad hradem Kynžvartem, Sborník Chebského muzea 2004, 61-66.*
- Matoušek, V. – Šimek, J. – Altová, B. 2004: Třebel 1647. Zobrazení bojiště ve světle archeologického výzkumu. In: Fejtová, O. – Ledvinka, V. – Pešek, J. – Vlnas, V. eds., Barokní Praha – Barokní Čechie 1620-1740, Praha: Scriptorium, 811-833.*
- Semotanová, E. 1994: Kartografie v historické práci. Praha: Historický ústav AV ČR.*
- 1998: Historická geografie Českých zemí. Praha: Historický ústav AV ČR.
 - 2001: Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí. Praha: Libri.
- Šimek, J. 2002: Bitva u Třebele v Theatru Europaeu, Minulostí západočeského kraje 37, 87-108.*